

ŞAİR NÂBÎ'NİN TUHFETÜ'L-HARAMEYN'İNİN İÇERİĞİNİN ANALİTİK BİR YAKLAŞIMLA İNCELENMESİ

Dr. Menderes COŞKUN

Kırkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Sayısı oldukça az olan Türk Edebiyatındaki seyahatnameler içinde, Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn'i* oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu eserde Nâbî, 1089-1090/1678-9 yıllarında yaklaşık bir senelik bir zaman diliminde yaptığı hac yolculuğunu tasvir eder. Nâbî, yolculuğunun Kahire'ye kadarki bölümünü Râmî Mehmed (Paşa)'yı da içeren özel, bağımsız bir grup içinde yapar. Urfa, Şam, Kahire, Mekke ve Medine'de günlerce kalan Nâbî, eserinde, bu şehirlerdeki tarihî, dinî ve sosyal nitelikli yer ve binaların tasvirine önem verir. Bu makalede, önce, Nâbî'yi Mısır üzerinden tehlikeli ve yorucu bir hac yolculuğu yapmaya iten sebeplerin neler olabileceği üzerinde durulmuş; daha sonra da Nâbî'nin çoğunlukla tarih vermeden anlattığı yolculuk macerası, kendi ifadelerindeki bazı ipuçlarından yararlanılarak somut bir şekilde sunulmuştur. Makalede son olarak şimdiye kadar eserin bitiriliş tarihî olarak verilen farklı rakamların doğrulukları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*, Seyahatname, Yolculuk, Hac, Nesir, 17. Yüzyıl,
Eski Türk Edebiyatı

ÖNSÖZ

Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış hac seyahatnamelerinin en edebîsi Eski Türk Edebiyatının en önemli şairlerinden Nâbî (1642-1712) tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'l-harameyn'dir*. Tarihî, sosyolojik, coğrafik ve otobiyografik bilgiler içeren bu seyahatname, önemine rağmen maalesef ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Nâbî veya herhangi bir eseri ile ilgili olan modern çalışmalarda *Tuhfetü'l-harameyn'le* ilgili yapılan tanıtım yazıları hem yetersiz hem de bazı hataları içermektedir. Meselâ, Nâbî'nin 1679'da haccetmesine rağmen onun haccettiği yıl olarak 1678 gösterilmiş ve bu basit yanlış bilgi tekrarlanıp durmuştur. Eserin, Nâbî'nin hacdan dönüşünden beş yıl sonra yazıldığı ifadesi de tekrarlanan yanlışlardan bir diğeridir.

Biz bu çalışmada, önce Nâbî'yi hacca gitmeye ve seyahatname yazmaya iten sebeplerin üzerinde kısaca düşüneceğiz. Daha sonra, Nâbî'nin kapalı cümlelerle çoğunlukla tarih vermeden anlattığı yolculuk hikâyesini, tasvirlerindeki ayrıntılardan yararlanarak ve tarihî bilgileri ve mukayese yolunu kullanarak somut bir şekilde özetlemeye çalışacağız. Böylece, Nâbî'nin takip ettiği güzergâhın ne olduğu, resmî hac kervanına katılarak daha güvenli ve daha kısa yolculuk yapmak varken, onun neden Kudüs ve Kahire üzerinden daha uzun ve riskli bir yolculuk yapmayı tercih ettiği, 1678'in hangi ay veya mevsiminde yola çıktığı, yolculuğun ne kadar sürdüğü ve eserin hangi yılda (1090/1679, 1093/1682 veya 1094/1682) tamamlandığı gibi çalışma sırasında zihnimizde oluşan sorulara da cevap arayacağız.

Bunu takip eden yazılarımızda da Nâbî'nin, eserini yazarken seyahat notlarından veya gözlemlerinden başka hangi kaynaklara başvurduğu ve özellikle alıntı yaptığı şiir parçalarının hangi şairlere ait olduğu, eserin kendinden önce ve sonra yazılan aynı türdeki diğer eserlerle olan ilişkisi ve diğer bir ifadeyle eserin kendi türü

içindeki yeri incelenecektir. Daha sonraki bir yazıda da eserde Nâbî'nin kullandığı üslûbun özellikleri ele alınacaktır.

NÂBÎ'NİN HACCA GİTMESİNİ VE SEYAHATNAME YAZMASINI SAĞLAYAN ŞAHSÎ VE ÇEVREYE AİT ETKENLER

Nâbî dışında önde gelen Osmanlı şairlerinin hac seyahatnamesi yazdıklarına dair belli başlı edebiyat tarihlerinde herhangi bir kayıt göze çarpmamaktadır. Üstelik, bu şairlerin çoğunun hacca gidip gitmediğini de bilmiyoruz. Yalnız, Bâkî'nin Mekke kadılığı yaptığı, Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahâyî, Hoca Neş'et ve Şeyhülislâm Arif Hikmet gibi bazı şairlerin hacca gittiği bilinmektedir. Bunların yanı sıra, tezkireler ve bazı şair ve yazarlar üzerinde yapılan müstakil çalışmalar, çok ünlü olmayan birçok şairin hacca gittiğini bize haber vermektedirler (*İpekten, 1988*). Fakat öyle gözüküyor ki hacca giden bu şairlerin çoğu, hac yolculuklarını veya kutsal topraklardaki izlenimlerini kaleme almamışlardır.¹

Hacca giden Osmanlı şair ve ediplerinin kendi yolculuk izlenimlerini pek yazmamalarına rağmen, diğer bir ifadeyle hac seyahatnamesi yazma geleneğinin Osmanlı toplum ve edebiyatında pek oluşmamasına rağmen, Nâbî'nin böylesine sanatlı bir dille *Tuhfetü'l-harameyn'i* niçin kaleme aldığı, akla ilk gelen sorulardandır. Nâbî, eserinin başında onu niçin yazdığı konusuna açıklık getirir. Onun eseri yazma gayesi, kutsal yerlerdeki gözlem ve izlenimlerini edebî, canlı ve hisli bir üslûpla kaleme almak suretiyle hem önceden Hicaz'a gidenlerin, hem de hiç gitmeyenlerin Hicaz'a gitme arzularını arttırmak ve dolayısıyla okuyucunun hayır duasını almaktır. Bunu Nâbî'nin kendisi şöyle ifade eder: *'...vef-kince bu sâhid-i nev-hırâm-ı küçe-i melahatun gîrişme-i nühişte ile dekâ'îk-i hüsn-i edası ve şî-ve-î nâ-nümûde ile revîş-i hâtır-rübâsı evvelden*

nâkildi visâl-ı Haremeyn olanlara vesile-i şevk-i cedîd ve hasret-keşân-ı ârzû-yı 'azîmete mâye-i te'kîd olmağla deryâzege-i derîçe-i 'irfan ya'nî Nâbî-i perîşân-beyânı dahi sükâta-i nevâle-i du'âdan ferâmûş eylemeyeler!" (Coşkun, 1999: 275-6). Nâbî, asıl amacının ise Tanrı tarafından bağışlanmak ve cennete girmek olduğunu klişe ifadelerle vurgular: "Recâ-yı vâsık ve ümmîd-i sâdık budur ki hazreî-i Ğafûr-ı güneş-bahsâ bu bahane ile müsvedde-i cerîde-i seyyi'âtını ka-lem-i 'afv ü mağfîret ile beyaz idüp hizmet-i ev-sâf-ı Haremeyn-i Şerîfeyn berekatında reh-rev-i cân terk-i taht-ı revân-ı çehâr-pâye-i beden eyle-dükde murâfakaî-ı meş'ale-i îmân-ı kâmil ile reh-peymâ-yı derecât-ı bâğ-ı na'îm eyleye! âmîn!" (Coşkun, 1999: 276). Nâbî, kendisini bu eseri yazmaya iten sebeplerden bir diğerrinin de, kendi zamanının hem alt hem üst tabaka insanların böyle bir esere olan talepleri olduğunu söyler: '...vakâyi'-i âmed-şüd-i râh-ı Beytü'l-harâm ki manzûr-ı nigâh-ı rağbet-i hâss u 'âmmîdür ...' (Coşkun, 1999: 275).

Nâbî'nin hac izlenimlerini yazmasını sağlayan diğerr bir etken, onun edebî kimliğinde yatmaktadır. Çünkü divan şiirinde hikemî (didaktik) tarzın en önemli temsilcisi olan Nâbî'nin kendi düşünce ve hayatını eserlerine yansıtmadaki başarısına onun diğerr eserleri olan *Fetihnâ-me-i Kamenîçe*, *Sûr-nâme*, *Hayriyye* adlı eserlerinin yanı sıra Türkçe *Dîvân'mâakı* bir çok şiir şahittir. Bütün bunların yanında muhtemelen Nâbî'nin belleğinde bulunan ve eserinde sıkça kullandığı büyük bir olasılıkla Abdurrahman Câmî'ye (1414-92) veya Muhyî-i Lârî'ye (ö. 1526) ait olan Hicaz'daki kutsal yerlerle ilgili birçok Farsça beyit, onun yolculuk izlenimlerini yazma arzusunu pekiştirmiş olabilir.

Burada Nâbî'nin hacca gitmesini sağlayan kişisel ve çevreye ait etkenlerin neler olduğunu üzerinde de durulması gerekir. Nâbî'nin hac ve Hicaz'a karşı olan şahsî yakınlık ve sevgisinin derecesini belirlemek için, önce, onun aile yapı-

sına bakılmalıdır. Nâbî, söylenilenlere göre, Hacı Gaffârzâdeler olarak tahmin edilen bir sülâlenin çocuğudur ve babası, dedesi ve erkek kardeşleri ya 'hacı' ya da 'seyyid' ünvanlarıyla anılmaktadır (Karahân, 1987: 3, 5; Bilkan, 1997: Xf). Nâbî'nin kız kardeşlerinden birisi de hacı ünvanına sahiptir. O, Türkçe *Dîvân'ında* (Bilkan, 1997: 247) kız kardeşinin ölümü için yazdığı üç beyitlik tarih şiirinde kardeşini 'Hacı Hemşîre' olarak anar. Bu 'hacı' ünvanları, onların hacca gitmiş olabileceklerine işaret etmektedir. Eğer 'hacı' kelimesi adlarının bir parçası olarak anne-babaları tarafından verilmişse bile, bu, o ailenin hacca ve Hicaz'a karşı olan yakın ilgisini açıkça gösterir.² Böyle bir aileden gelen Nâbî, kendi dedelerinin ve diğerr yakınlarının hac hatıralarını dinleyerek büyümüş olmalıdır. Zaten kendisi seyahatnamesinde (Coşkun, 1999: 367-68) çocukluğundan beri her ne zaman kutsal yerlerle ilgili bir şeyler dinlese oraya gitme arzusunun arttığını ve oraları düşündüğü zaman gözlerinin yaşardığını söyler. Yolculuğunda da Hicaz'daki kutsal yerleri ilk gördüğünde ve oralardan ayrılırken biz Nâbî'yi göz yaş dökerken ve ah çekerken görürüz. Seyahatnamesinde (Coşkun, 1999: 450), hayatı boyunca Hz. Muhammed'in mezarını ziyaret etmek istediğini ve ona uzaktan dualar gönderdiğini ifade etmektedir. Ka'be'yi gördüğü zaman çok fazla heyecanlandığını söyleyen Nâbî için *-Tuhfetu'l-haremeyn'*inde (Coşkun, 1999: 466-7) ve *Dîvân'ın*-daki sözlerine göre, ölünceye kadar Hicaz'da yaşama bir arzudur:

Hezâr hayf u hezârân dirig u sâd efsûs Ki anda olmaya masruf 'ömr-i bî-nâmûs (Bilkan: 1 997: 168)

Böyle bir aileden gelen ve böyle bir kimliğe sahip olan Nâbî, Musahip Mustafa Paşa (ö. 1687) ve dönemin padişahı IV. Mehmed (1648-87) ile olan dostluğu belli bir seviyeye ulaşınca,

çocukluğundan beri gönlünde taşıdığı Hicaz'a gitme arzusunu, onlara açar. Seyahatnamesinin başındaki sözlerine göre, Nâbî, hâmisî Müsahip Mustafa Paşa'dan hacca gitmek için izin aldıktan sonra, IV. Mehmed'e Hicaz'daki kutsal yerlerin tasvirini içeren bir kaside sunar.³ Nâbî'nin hacca gitme arzusunu arz etmesi üzerine, IV. Mehmed, dönemin Mısır valisi Abdurrahman Paşa (ö. 1691)'ya bir mektup yazarak, Nâbî'nin yol ihtiyaçlarını karşılamasını emr eder: *'mehâmm-ı ta-rtk-i meram, muhâfız-ı Mısır, vezîr-i kârdan 'Abdurrahman Pâşâ hazretleri canibinden tertîb olunmak babında hatt-ı hümayân-ı sa'âdet-makrûn-ı zamîme-i ihsan izân buyurulmağın...'* (Coşkun, 1999: 275). 18. yüzyıl tezkirecisi Mehmed Emin Salim de tezkiresinde Sultan'ın bu mektubunun içeriğinden bahsetmekte ve bu mektup gereği, Nâbî'nin yolculuğu boyunca 'ihtimamla koruyup kollandığını söylemektedir: *"ve hacc-ı beytül-harâm idüp himmet-i âsâfâne-ipâşâ-yı muhterem ve hüsn-i terbiye âsaf-ı mü-kerrem ile pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Mehmed Hân 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hazretlerinden II Mısır vâlisine hitaben bir hatt-ı şerîf ihsan ve mazmûn-ı hatt-ı münîfde mütercîm-i mez-kûre 'refah üzre hacc itdirmek murâdı hümayû-numdur, hacc-ı mebrûresinde sa'y-i meskûreniz bile bulunmak matlûbumdur'* diyü ketb ü tahrîr buyurulmağla hacc-ı şerîfe varup gelince hezâr ikram ve celb-i hatırında kemâ-yenbâğî ihtimam olunarak hacc-ı şerîf etmişlerdir." (Salim, 1315/1897: 628-29). Hacca gitme konusunda Nâbî ile saray arasında, yukarıda söz konusu edilen ilişkilerin en azından bir yıllık bir geçmişi olmalıdır. Çünkü hac yolculuğu ile ilgili bir ferman, Rebî'ülevvel sonları 1088/Mayıs sonları 1677 tarihlidir (Kaplan, 1995: 30).

Sultanın bu mektubu dışında Nâbî'nin özel kervanına devlet tarafından yapılmış başka yardımlar da olmalıdır. Aksi halde 17. yüzyılda, bir kısmı itibariyle çölde geçecek olan böyle bir yolculuğu gerçekleştirmek birkaç yıllık bir memur

(divan kâtibi) için oldukça zor olmalıdır. Nâbî, küçük kervanının güvenlik ve yiyecek gibi ihtiyaçlarını gidermek için, Evliya Çelebi gibi, yoldaki mahallî idarelerden yardım almış olmalıdır.⁴ Nitekim, Cemil Cahit Güzelbey tarafından belirlenen bir ferman bu düşüncüyü doğrulamaktadır: *"İstanbul'dan Şam'a varıncaya dek yol üzerindeki kentlerin ve kentçiklerin kadularına, yeniçeri serdârlarına; bu ferman gelince biline ki vezirim ve damadım Mustafâ Paşa'nın dîvân kâtibi (tahrîr-i erbâb-ı kalem) Nâbî Yûsuf hatt-ı hümayûnumla Mısır tarafına gitmektedir. Hanginizin kazasına uğrarsa uygun ve güvenilir bir yerde kondurunuz. Yiyeceklerinden gerekenleri satanlardan yürürlükteki narh üzerinden aldırıp sıkıntı çekirtmeyesiniz. Yola çıktığında tehlikeli olan yerlerden yanına yeteri kadar silâhli kişiler koşup ve adamlarıyla birlikte gideceği yere kadar ulaştırınız. Rebî'ülevvel sonları 1088/Mayıs 1677-8" (Kaplan, 1995: 30; Güzelbey, 1980:13).*

Fakat, Nâbî eserinde mahallî idarecilerin, sultanın fermanı gereği kendisine yardım edip etmediklerinden bahsetmez. O, Abdurrahman Paşa'nın kendisine yardım edip etmediğini bile söz konusu etmez. Fakat, yukarıdaki bulgu ve belgelerden de anlaşıldığı üzere, Nâbî'nin, Saray tarafından desteklendiği açıktır. Bunu, şair, Türkçe *Dîvân'ında*, açıkça itiraf etmektedir:

'Eyledin ey Hidîv-i 'adl-penâh
Beni bir kez mukîm-i beyt-i İlâh' (Bilkan,
1997: 432)

Dönemin sultanı ve vezirinin, Nâbî'nin hac yolculuğunu maddî ve manevî bakımdan desteklemeleri, onun, yolculuğunun en azından Kudüs-Kahire kısmını onların istekleriyle, oralardaki önemli yerleri ve resmî Mısır hac kervanının yolculuğunu tasvir etmek için yapmış olabileceğini akla getirmektedir. Eski Türk Edebiyatındaki birçok mensur eser, devlet adamların isteği doğrultusunda kaleme alınmıştır ve bu eserler, istek-

te bulunan devlet adamlarına ithaf edilmişlerdir. Nâbî'nin de *Tuhfetü'l-harameyn'i* IV. Mehmed'e sunduğu ve karşılığında samur kürk ve diğer hediyelerle ödüllendirildiği bilinmektedir (*Karahan, 1987: 11*). IV. Mehmed'in, Kabe'nin anahtarlarını ve örtüsünü 1078/1667'de İstanbul'a saraya getiren Kasım Efendi adlı birisine de *samur kürk* hediye ettiğini ve Kasım Efendi'nin "*Harameyn ahvâlinde sorulmak için huzûr-ı hümâyûna oturtulduğu*" bilgisini buraya kaydetmemiz gerekiyor (*Atalar, 1991: 125*). Bu bilgi, Nâbî'nin yolculuğunun ve eserinin sarayla olan ilgisinin ifade edilenden daha kuvvetli olabileceği olasılığını desteklemektedir. Bu bilgi, ayrıca acaba Nâbî'nin, Ravza-i Nebevî'de kandil yakmaktan başka devlet tarafından verilmiş bir resmî görevi var mıydı sorusunu akla getirmektedir. Burada hac yolculuğu izlenimlerini, Kasım Efendi'nin sözlü olarak, Nâbî'nin de yazılı olarak Saray'a sunduklarını söylemeliyiz.

Hacca gitmenin önceki yüzyıla kıyasla daha tehlikeli olduğu 17. yüzyılda, Nâbî'nin, devletin organize ettiği ve nisbeten daha güvenli ve güzergâh bakımından daha kısa olan resmî hac kervanına katılmayıp da niçin Kudüs ve Kahire üzerinden daha uzun ve riskli bir yolculuk yapmayı seçtiği de, bu çalışma sırasında akla gelen önemli sorulardandır. Nitekim kendi ifadesine göre, bu uzun ve yorucu yolculuk, onun hacca gitme azmini ve heyecanını bazen kırmıştır: '*...ol gülis-tân-ı mağfiret-i İlâhî ziyaretine 'azm olunduğu gündün beri seb-nem-i sabr rubûde-İ neyçe-i mihr-i iştiyak olmağla tayy-ı menâzil-i ba'ide dâmen-i ârzûya ğubâr olup..'* (*Coşkun, 1999: 368*). Nâbî, seyahatnamesinde Hicaz'a niçin Mısır üzerinden gitmeyi tercih ettiğine dair bir açıklama yapmamaktadır. IV. Mehmed'in Şam veya Kudüs valisine değil de Mısır valisi Abdurrahman Paşa'ya⁵ bir mektup göndermesi veya Nâbî'nin yalnızca bu mektuptan bahsetmesi Nâbî için Mısır'a gitmenin veya Mısır hac kervanına katılmanın önemli olduğuna işaret etmektedir.

Eserin içeriği dikkate alındığında, onun Urfa, Şam, Kahire gibi tarihî şehirlerindeki cami, türbe ve kabir gibi dinî, tarihî ve mimarî değer taşıyan eserleri veya yerleri tasvir etmek için bu güzergâhı seçmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim Nâbî eserinin ve yolculuğunun başında seyahati sırasında gördüğü kutsal mekânları ve yaşadığı yeni, 'muteber' olayları tasvir etmeyi plânladığını söyleyerek eserin öncelikli konusunu belirlemiştir: '*Binâberin fâtiha-i 'azîmetden hâtime-i 'avdete dek çeşm-güzâr-ı i'tihâr olan emâkin-i müteberrike ve pîçide-i minvâl-i eyam u leyâl olan metâ'-ı nev-zuhûr-ı vakâyi'-i mu'tebere deffe-i hâme-i 'âcizane ile bâfte-i kârgâh-ı beyân kılınmağa sürü' olunmağın tesmiye-i Tuhfetü'l-harameyn ile tamğazede-i revâcğâh-ı iştihar kılını.*' (*Coşkun, 1999: 276*). Şam'daki kahvehaneleri ayrıntılı bir şekilde tasvir ettikten sonra, Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn'i* yazmaktaki asıl gayesinin, gördüğü mescit ve kabirleri betimlemek olduğunu söyler: '*... aksâ-yı makâsîd evsâf-ı 'aliyye-i mesâcid ü merâkîd iken reh-güzâr-ı hâme-i herze-gerd evsâf-ı kahve-hâne-i Şam'a düşmekle ...'* (*Coşkun, 1999: 314*).

TUHFETÜ'L-HARAMEYN'İN İÇERİK BAKIMINDAN İNCELENMESİ VE NÂBÎ'NİN HAC YOLCULUĞU

Nâbî'nin bir yıldan daha fazla süren yolculuğunun 1089/1678'de başladığını, hem yazarın kendi ifadesinden hem de Salim ve Mehmed Süreyya gibi tezkirecilerin sözlerinden öğrenmekteyiz. Nâbî'nin bazı ifadelerinden onun yolculuğuna başladığı mevsimi ve ayı çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Nâbî'nin güzergâhının, İstanbul'dan hareket eden resmî hac kervanından daha uzun olmasının yanı sıra onun Halep, Şam, Kahire ve özellikle Urfa gibi bazı şehirlerde uzun süre kalması Nâbî'nin, Receb 1089/ Ağustos 1678'da İstanbul'dan yola çıkan resmî kervandan birkaç ay önce yolculuğuna başladığı-

nı göstermektedir. Ayrıca Hersek'e kayıkla geçebilmek için uygun bir hava beklediklerini vurgulayan ifadesi (Coşkun, 1999: 277), onun en geç ilkbaharda yola çıkmış olabileceğine işaret eder.

Bunların yanı sıra Çehrin kalesinin fethi münasebetiyle, Şam'da düzenlenen kutlamayı tasvir ederken, Nâbî'nin şu ifadesi onun yola ne zaman çıktığını belirleme konusunda bize yardım edebilir: *'resminde sevâd-ı dü-ârâm-ı Şâm'un es-câr-ı mülîefe-i ser-be-âsmânu kafes-i tâ'ir-i za-mîr ve emvâc-ı müselsel-i enhârı pâ-yı dil-i dîvâneye zencîr olduğı hâlde meğer ol sene-i 'amî-metü' l-meymenenün hengâm-ı cünbüş-i sipâh-ı fasl-ı baharında âsaf-ı ekrem, âestâr-ı a'zam-ı sadru'l-vüzerâ hazret-i Mustafâ Pâşâ kal'a-i meni'a-i Çehrin tahribine 'alem-engîz-i 'azm-i 'adîv-şiken olduklarına bina'en* (Coşkun, 1999: 320). Bu cümledeki 'meğer' kelimesi, Nâbî'nin, Kara Mustafa Paşa'nın bu sefere çıktığından daha yeni haberi olduğuna ve dolayısıyla Nâbî'nin bu sefer için verilen hareket emrinden önce yolculuğuna başladığına işaret eder. Çünkü Nâbî gibi saraya oldukça yakın olan birisinin böyle bir hareketten haberi olmaması mümkün gözüküyor. Tarihi bilgilere göre Çehrin kalesinin fethi için 11 Nisan 1678'da alınan karar gereğince, ordu, 30 Nisan 1678'de hareket eder (Uzunçarsılı, 1951: 440). Bu bilgilere göre Nâbî, 11 Nisan'dan veya en geç 30 Nisan'dan önce yola çıkmış olmalıdır.

Nâbî, yola çıktığı yılı sanatkârane bir üslûpla söylediği şu cümlede 'kova burcu' anlamına da gelen 'delv' kelimesini kullanır: *'Kâ'id-i ketîbe-i hayâl bu tarik üzre tertîb-i kavâfil-i makâl ider ki zülâl-i sâf-ı ser-çeşme-i risâlet, ' aleyhi's-salâ-tü ve's-selâm, hazretleri menba'-ı mâ'ül-hayât-ı Mekke'den sîr-âb-sâz-ı tesne-lebân-ı imân ol-mağîçün cânib-i Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurdıkları târihden beri tolâb-ı dîvâzde-per-i sinin delv-i mihr ü mâh ile kist-zâr-ı rüzgâr üzre bin seksen tokuz kere devr eyledüğü sâlde bur-*

ka'-küşâ-yı Şâhid-İ nev-hurâm-ı beyân olan Nâ-bî-i nâtîvânun âsâr-ı câzibe-i eltâf-ı ilâhiyye ile revzene-İ süveydâ-yı dil-i sevâd-zedesi mehebb-i hevâ-yı Hicaz ve bisât-ı sabr u ârâmı perçide-i dest-i şevk-i râhat-güdâz olmağın' (Coşkun, 1999: 274). Nâbî'nin 'delv' kelimesini mecazlı olarak yola çıktığı ayı veya belki de kendi doğduğu ayı belirtmek için kullandığı düşünülebilir. Bu düşünceyi şu an ki burç bilgilerimiz desteklemiyor. Çünkü kova burcu, 20 Ocak 19 Şubat dönemini içermektedir. Oysa, Nâbî'nin yola çıktığı yıl olan Hicrî 1089'ın ilk günü milâdî olarak 23 Şubat'a denk gelmektedir.

Nâbî, Evliya Çelebi gibi, küçük, özel bir grup veya kervanla İstanbul'dan yola çıkar. Yaşı otuz yedidir. Bu küçük kervanı kimlerin oluşturduğunu bilemiyoruz; Nâbî yol arkadaşlarının ne adlarını söyler ne de onların kim olduklarına dair ipucu bulabüçüğümüz bir hatıra anlatır. Kaynaklar, Nâbî'nin yol arkadaşlarından birisinin Râmî Mehmed (Paşa, ö. 1707) olduğunu söyler (Robischon, 1969: 128). Nâbî 'nin kendi şehri olan Urfâ'da elli gün kadar kalması Nâbî'nin bu küçük kervana liderlik yaptığını akla getirmektedir. Nâbî, Kudüs ile Mısır arasında bulunan bir çöldeki yolculuğunun bir kısmını tasvir ederken, kervanda tahterevan ve atla yolculuk edenlerin yanı sıra yürüyerek gidenlerin de var olduğuna işaret etmektedir. Evliya Çelebi'nin (1935: 999) üç arkadaşı, sekiz kölesi ile hac yolculuğuna çıktığı hatırlanınca, Nâbî'nin de birkaç arkadaşı ve birkaç köleyle yolculuk yaptığı tahmin edilebilir.

Kartal, İzmit, Hersek ve İznik yoluyla Eskişehir'e ulaşan Nâbî ve arkadaşları orada kaplıcaya girerler. Nâbî, Seyyidgazi 'de Seyyid Gâzî türbesini, Akşehir'de Şeyh Mahmûd Hayrânî (ö. 1268)'nin türbesini ve Seyyid Ni'metullâh Nah-çivânî (ö. 1496)'in kabrini ziyaret eder. İlgin ve Lâdik'den sonra Konya'ya varan Nâbî, orada Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (1207-1273), Mevlâ-nâ'nın babası Bahâ'üddîn (ö. 1231) ve oğlu Sultan Veled.(1226-1312)'in yanı sıra Salâhaddîn

Zerkûbî (ö. 1263-4), Çelebi Hüsameddîn (ö. 1284-5) ve Sadreddîn-i Konevî'nin mezarlarını ziyaret eder. Ereğli'de İshrâkiye adlı felsefenin kurucularından kabul edilen Şeyh Şehâbeddîn-i Maktul (ö. 1191)'ün mezarını ziyaret ettikten sonra Nâbî, Adana'ya giderek orada bir gün dinlenir. Kervan, Misis Köprüsü'nden sonra Payas'a ulaşır. Payas'ta Nâbî ve arkadaşlarının aşırı sıcağın solugan (nefes darlığı) hastalığına tutulmaları onların en geç azından yazın başlarında orada olduklarını gösterir. Daha sonra Bakras'a oradan da Antakya'ya geçen Nâbî, Antakya'da üç gün kalır. Antakya'da, kendilerine gönderilen Peygamber'e inandığı için halkı tarafından şehit edilen Habîb-i Neccâr'ın mezarını [var idiye] ziyaret eder.

Nâbî, Antakya'dan sonra Halep'e giderek orada on gün kalır. Halep'te Hazret-i Zekeriyâ'nın gömülü olduğu sanılan yeri ve Şeyh Ebubekir türbesini ziyaret etmeyi unutmaz. Daha sonra, Fırat'ı kayıkla geçerek kendi doğduğu şehir olan Urfâ'ya (o zamanki adıyla Ruha'ya) gider. Bu, yirmi dört yaşlarında İstanbul'a gittiği bilinen Nâbî'nin on üç senelik ayrılıktan sonra Urfâ'ya ilk gelişidir. Urfâ'ya varınca kendi doğduğu eve giden Nâbî, iki kız ve iki erkek kardeşiyle hasret giderir. Saçları kırarmış eski arkadaşlarıyla eski günlerini yâd eden Nâbî, genç-yaşlı birçok hemşerisiyle sohbet eder. Bu his ve hasret dolu anlardan sonra, seyahatimiz şehrin önemli tarihî yerlerini, özellikle Hazret-i İbrahim'in Nemrut tarafından mancınkla ateşe atıldığı yeri gezer. Nâbî, Urfâ'da elli günden daha fazla kalır.

Urfâ'dan sonra tekrar Halep'e dönmek üzere yola çıkan Nâbî ve arkadaşları Fırat'ı kayıkla geçtikten sonra muhtemel bir eşkiya saldırısından korktuklarından dolayı Antep'e yönelirler ve orada üç gün kalırlar. Daha sonra Halep'e gelerek orada tekrar on gün kalırlar. Hama'da Nehr-i Âsî üzerindeki yel değirmenlerini hayretle izleyen Nâbî Himis yolu üzerinde ünlü sufi Bâyezid-i Bistâmî (ö. 874-8)'nin mezarını ziyaret eder. Hi-

mis'da ise ashaptan Hâlid b. Velid, Sa'd b. Ebî Vakkâs, 'Amr b. Ümeyye, Dihye b. Halifetü'i-Kelbî, 'Ukkâşe ve 'Abdullah b. Mes'üd, 'Abdullah b. 'Ömer, 'Abdurrahmân b. 'Avf, Ebü Mü-sâ'l-Eş'ârî, Ka'bu'l-Ahbâr, 'Abdurrahmân b. Hâlid b. Velid, 'Abdullah b. Ca'fer-i Tayyar, 'Abdurrahmân b. Ca'fer-i Tayyar ve Vahşî'nin mezarlarını ziyaret eder. Bunların yanı sıra veli Cemâieddîn-i Kutub da ziyaret edilenler arasındadır. Nâbî ayrıca Himis'daki bir camide bulunan ve Hazret-i Osman'ın şehit edildiğinde sıçrayan kanlarının izlerini taşıyan Kur'ân-ı Kerîm nüshasını ibretle seyrederek. Daha sonra Kuteyfe'deki ünlü bir kervansarayda istirahat eden Nâbî ve arkadaşları, Kuteyfe Boğazını geçtikten sonra yeşillenmiş uzun ve sık ormanlığın içinden geçerek Şam'a ulaşırlar.

Yolculuğunun safhaları için kesin tarih vermekten kaçınan Nâbî, Şam'a ulaştığı tarihi de söylemez. O, Şam'ın çarşısını, camilerini, kahvehanelerini, hamamlarını ve evlerini dikkatle inceler ve onları beğeni veya hayretle anlatır. Eserdeki, Şam kahvehanelerinin tasviri (*Coşkun, 1999: 308*) ve Çehrin kalesinin fethi dolayısıyla Şam'da, yapılan kutlamaların tasviri (*Coşkun, 1999: 320*), dönemin sosyal hayatına ışık tutmaları bakımından önemlidir. Bunlar kuşkusuz eserin en canlı ve ayrıntılı tasvirlerindedir. Bu yolculuktan önceki hayatını çoğunlukla Urfâ'da ve İstanbul'da geçiren Nâbî'nin Şam'daki binalara ve kahvehanede karşılaştığı Şam halkının yaşayışına karşı takındığı şaşkın tavır -eğer bu tavır Nâbî'nin sözünü çarpıcı ve sanatkârane söyleme gayretinden kaynaklanmıyorsa- o dönemde İstanbul ve Anadolu ile Şam arasında hem mimarî hem de sosyal bakımından ayrılıkların dikkat çekici boyutta olduğuna işaret eder.

İstanbul'dan Şam'a kadar çoğunlukla resmî hac kervanının gittiği yolu takip eden Nâbî'nin güzergâhını, onun cami, türbe ve mezarlara yaptığı ziyaretler aracılığıyla anlayabiliriz. Eğer yoldaki bir yerleşim biriminde ziyaret edilecek bir

türbe veya tarihî bir cami veya bina yoksa, Nâbî, oranın tasvirini pek veya hiç önemsemez. Nâbî, diğer seyahatnamelerin çoğunda göremediğimiz şu önemli kişilerin mezarlarını veya türbelerini ziyaret eder. Bunlar, Akşehir'de Mahmûd-ı Hayranî ve Seyyid Ni'metullâh-i Nahçivânî, Ereğli'de Şeyh Şehâbeddîn-i Maktul, Hımıs'da Cemâ-leddîn-i Kutub, Şam'ın Salihîyye beldesinde Fahreddîn İbrâhîm-i 'Irâkî, Mısır'ın Karafe'de 'Ukbe b. 'Âmir, İmâm Şâfi'î ve 'Ömer ibn Fâriz, Kahire'de İbrâhîm Gülşenî ve Medine'de Mu-hammed Pârsâ'dır.

Bir saray şairi olarak Nâbî, vefat etmiş sultanlara ait eserlerin tasvirine de önem verir. O, yeri geldiğinde Sultan I. Ahmed (1603-1617), IV. Murad (1623-1640), Nüreddîn Zengî (1146-1174), ve Memlûk sultanlar, Kayıt Bay (1468-1496) ve Tulûn (ö. 1479)'la ilgili anekdotlar anlatır. Meselâ, Akşehir'de Sultan IV. Murad'ın Şeyhülislâm Yahya ile birlikte 1638'de Bağdat seferine giderken konakladıkları yeri ziyaret eder ve bu iki tarihî şahsiyetin buradaki edebî faaliyetine değinir. IV. Murad burada konakladıkları yerin penceresinin kenarına bir şiir yazar, Şeyhülislâm Yahya da kısa bir süre içinde Sultan'ın bu şiirine bir nazire yazar. Diğer kaynaklardan öğrendiğimize göre Akşehir'deki bu ovanın ismi Baş Tekke'dir (*Naci, 1307: 39; Gibb, 1904: 275; İA, c. 8: 632-64*). 'Abdurrahman Hibri (1604-58), Kadri (17. yy.) ve İbrâhîm Hanîf (ö. 1802) gibi diğer yazarların hac seyahatnamelerinde bulunmayan bu olayı, yalnız Nâbî'nin yazmasının nedeni onun edebî kimliği ile ve eserini yazarken hitap etmeyi plânladığı okuyucu kesiminin beklentileriyle açıklanabilir.

Şam'dan ayrılmadan önce Nâbî, Çehrin kalesinin fethi dolayısıyla yapılan resmî bir kutlamaya katılır. Tarihî kaynaklar, Çehrin kalesinin, vezir Kara Mustafa Paşa tarafından 3 Recep 1089/12 Ağustos 1678'de Rusya'dan alındığını söylemektedir (*Uzunçarşılı, 1951: 442*). Üç gün

süren bu kutlamalardan sonra Nâbî, Kahire'ye gitmek üzere yola çıkar. Yola çıkış tarihi ise yine verilmez. Kervan, on günde Ramle'ye ulaşır ve oraya eşyalarını bırakarak Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmek için Kudüs'e gelir. *Tuhfetü'l-ha-rameyn'âe* Mescid-i Aksa'nın tasvirine ayrılan bölümün büyüklüğü, buranın tasvirinin eser için önemli bir yer tuttuğunu açıkça göstermektedir. Fakat Nâbî'nin, Mescid-i Aksa ziyareti için, üç gün ayırması (*Coşkun, 1999: 346*), Kudüs veya Mescid-i Aksa ziyaretinin Nâbî'nin yolculuk gayeleri içinde çok fazla yer tutmadığını akla getirmektedir. Bu konuda Mescid-i Aksa'ya yapılan bu ziyaretin kısalığının, Nâbî'nin Mısır hac kervanı yola çıkmadan önce ona yetişme çabasından kaynaklanabileceğini de düşünmek gerekir.

Yaklaşık üç günlük bir Kudüs ziyaretten sonra, Nâbî tekrar Ramle'ye döner ve oradan da Askelon, Gazze, Ariş, Suez ve Mısır'ın Salihîyye kasabası yoluyla Kahire'ye varır. Nâbî, Kahire'ye ulaştığında mevsim sonbahardır. O, Kahire'nin nüfusunun yoğunluğu, pazarları, binalarının yüksekliği ve mimarisi ve Kürt ve Çerkezle-rin birbirleriyle rekabet ederek yaptırdıkları camilerin çokluğu ve birbirlerine yakınlığı karşısında şaşkına döner. Kahire, nüfusuyla ve mimarisiyle Nâbî'den bir yıl önce hacca gitmek üzere buraya gelen Faslı alim Ebû Salim el-Ayyâşî'yi de etkilemiştir (*El Moudden, 1990: 77*). Nâbî; Sultan Kansu Gavri, Sultan Tulûn, Sultan Hasan ve Amr b. As tarafından yaptırılan camileri, Nil nehrini, Birke-i Özbekiyye ve Birke-i Fil adlı ünlü su depolarını, mesire yerlerini ve Ahram tepelerini tek tek gezer.

Kahire'de Nâbî, şehrin valisi Abdurrahman Paşa'dan, en azından IV. Mehmed'in fermanı gereği, iltifat ve yardım görmüş olmalıdır. Abdi mahlasıyla şiirler yazan Abdurrahman Paşa'mn, Nâbî'nin arkadaşı olduğu ve onların beraber müşterek gazel yazdıkları bilinmektedir (*Bilkan, 1995: 68; Ergün, 1936: 180,182*). Belki de bu

arkadaşlık Kahire'de başlamıştır. Maalesef Nâbî, Kahire'de Paşa'yla görüştüğüne dair seyahatnamesinde herhangi bir bilgi vermez.

20 Şevval 1089/5 Aralık 1678'de, Nâbî, Mekke'ye gitmek üzere Mısır hac kervanına katılarak Kahire'den yola çıkar. Kervan Adiliyye, Birketü'l-hacc, Tih Sahrası, Sina Dağı, Mısır Akabesi, Bedr-i Huneyn (heralde 1 Zilhicce 1089/14 Ocak 1679'da ulaşılmış olmalıdır) ve Râbiğ üzerinden gider. Kış aylarında bile gece yolculuk yapan Mısır hac kervanının yolculuk adetlerini, Nâbî hayretle canlı bir şekilde tasvir eder.

Mekke'de Nâbî kutsal mekânları büyük bir heyecanla ziyaret eder ve Ocak 1679'da hacceder. Burada şimdiye kadar Nâbî ve eserleri üzerinde önemli çalışmalar yapan araştırmacıların, Nâbî'nin haccettiği yıl olarak yanlışlıkla 1678'i gösterdiklerini söylemek gerekir. Nâbî'nin Türkçe *Dîvân*'nunki bir beyit Nâbî'nin en azından Muharrem'in başında Mekke'de olduğunu ifade etmektedir:

Bin doksanı biz Ka'bede itdik Nâbî 'Avdet ideli
oldı selâsin sene (*Bilkan, 1997: 1237*)

Mekke'de yirmi gün kalan Nâbî (1) Muharrem 1090/(12) Şubat 1679'da Medine'ye gitmek üzere Şam hac kervanına katılarak Mekke'den ayrılmış olmalıdır. 17. yüzyılda Şam hac kervanının 10 Muharrem civarında Medine'ye ulaştığı bilinmektedir (*Kadri, v. 59b*). Medine'de iken Nâbî, Hazret-i Peygamber'in türbesinde kandilleri yakma görevini gururla yapar. Medine'den Şam ve oradan İstanbul'a dönüş yolculuğunun tasvirini kısaca birkaç cümleyle geçiştiren Nâbî eğer kervandan hiç ayrılmadıysa Rebiülahir'in sonlarında veya Cemaziyelevvelin başlarında (Haziran 1679) İstanbul'a dönmüş ve döner dönmez hac yolculuğu izlenimlerini edebî bir üslûpla kaleme almaya başlamış olmalıdır.

TUHFETÜ'L-HARAMEYN'İN BİTİRİLİŞ TARİHİ

Tuhfetü'l-harameyn'in bitiriliş tarihi olarak modern araştırmacılar iki farklı yıl gösterirler. Agâh Sırrı Levend (1944: 16) ve Abdülkadir Karahan (1987: 4) gibi Türk araştırmacılar eserin 1094/1683'de tamamlandığını yazarken, Gibb (1904:327), Rieu ve Ambros eserin 1093/1682'de yazıldığını söylemektedirler. Bu yılları yazarken bu araştırmacıların neye dayandıklarını söylememeleri, bu yargılar hakkında hüküm vermemezi engellemektedir. Büyük bir ihtimalle tarih mısraını hesaplayarak bu rakamlara ulaşmışlardır. Benim hesabıma göre tarih mısra-ımn ebced değeri 1093'e karşılık gelmektedir: *Bu* (8) *Tuhfe-i* (493) *harameynim* (348) *kabul* (138) *ide* (20) *Mevlâ* (86)'. Burada yeri gelmişken küçük fakat yaygınlaşmış bir yanlış da düzeltmek gerekir. Agâh Sırrı Levend (1944: 16) ve Karahan (1987: 48) gibi çağdaş araştırmacılar Nâbî'nin *Tuhfetü'l-harameyn*'i hacdan dönüşünden beş yıl sonra kaleme aldığını söylemektedirler. Halbuki Nâbî'nin eserini 1094'te tamamladığını kabul etsek bile 'beş yıl sonra' ifadesi yanlış gözükmektedir. Çünkü daha önce de söylediğim gibi Muharrem 1090/Şubat 1679'da Hicaz'da olan Nâbî en erken Cemaziyelevvel 1090/Haziran 1679'da İstanbul'a dönmüş olmalıdır.

Tuhfetü'l-harameyn'in tamamlanış yılı olarak eserin nüshalarının birbirinden farklı seneler göstermeleri bizi şaşırtmaktadır. Süleymaniye, Manchester Üniversitesi'nin John Rylands kütüphanesi, Cambridge Üniversitesi ve British Library gibi değişik nadir eserler kütüphanelerinde bulunan *Tuhfetü'l-harameyn*'nin yazma nüshalarında eserin yazılış tarihi olarak 1084/1673,⁹ 1085/1674,¹⁰ 1089/1678,¹¹ 1090/1679,¹² 1092/1681ⁿ ve 1093/1682,^M ve 1095/1683 (*Esin, 1963: 217*) gibi farklı rakamlar verilmektedir. Rakamlardaki bu farklılık, eserin müellif nüshasında tarih şiiirinin altında herhangi

bir yıl bulunmadığına ve dolayısıyla tarih mısramı müstensihlerin kendilerinin hesapladıklarına işaret edebilir. İlk bakışta bu hesaplamalardan 1084/1673, 1085/1674, 1089/1678'in yanlış olduğu açıktır.

Öte yandan eserdeki tarih şiiri Nâbî tarafından Türkçe *Dîvân'a* da alınmıştır ve şiirin altında 1090/1679 yılı yazılmıştır. 1090/1679 yılını, eserin en güvenilir yazmalarından biri olan Süleymaniye Kütüphanesinde Lala İsmail Paşa koleksiyonunda bulunan bir yazmada da buluruz. Bu nüsha 1095/1683 'de Nâbî hayatta iken yazılmıştır. Aynı tarihi Manchester'de bulunan ve ketebe kaydı içermeyen bir nüshada da bulmak mümkündür. Manchester'da John Rylands kütüphanesindeki Türkçe yazmalar içinde bulunan bu nüshanın başına daha sonradan eklenmiş bir not, bu nüshasının en güvenilir nüsha olduğunu ve belki de Nâbî'nin kendisi tarafından yazılmış olabileceğini iddia etmektedir.

Nâbî daha yolculuğunun başında yolculuk hatıralarını yazmaya karar verdiğini eserinin '*seb'eb-i teraşşuh-ı sehâb-ı kalem be-kişt-zâr-ı meram ve âğâz-ı suhan der-'azîmet-i râh-ı Beyt-i Haram'* başlığı altındaki bölümünde açıkça ifade eder (*Coşkun, 1999: 276*). Tezkireci Salim (1315/1897: 629) de onun hac yolculuğu esnasında seyahatnamesini yazmaya başladığını söylemektedir: '*Tuhfetü'l-harameyn nâm te'lif-i ce-mîlleri ol esnada rehrev-i hacc-ı beytü'l-harem iken sebak u te'lif hizmetine kıyam eylemişlerdir.*' Fakat Nâbî Şam'daki izlenimlerini anlatırken 1089/1678 yılında Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin kalesini fethetme olayını anlatırken 'o yıl' ifadesini kullanmaktadır: '*meger ol sene-i 'amî-metü'l-meymenenin hengâm-ı cünbüş-i sipâh-ı fasl-ı baharında'* (*Coşkun, 1999: 320*). Bu, Nâbî'nin eserim en azından ilgili kısmı veya eserin son şeklini yolculuk esnasında ve 1089/1678 yılı içinde yazmadığını göstermektedir. Yolculuk esnasında tutulan notların, birçok Türkçe ve Farsça şiirlerin yardımıyla *edebî* bir tasvir şekli-

ne dönüştürülmesi bir miktar zaman almış olmalıdır. Bu zaman diliminin uzunluğunun ne kadar olduğunu bilememekteyiz. Yalnız, Musahip Mustafa Paşa gibi önemli bir vezire sekreter olan kudretli şair Nâbî'nin kolaylıkla böyle bir eserin yazımını hacdan döndüğü 1090/1679 yılı içinde tamamlayabileceği de açıktır.

SONUÇ

Hayatını ve düşüncelerini eserlerine yansıtmadaki başarısını *Târihçe-i Kameniçe, Sür-nâme, Hayriyye* gibi eserlerinden bildiğimiz Nâbî, 1089-90/1678-79 yıllarında Urfa, Şam, Kudüs ve Kahire üzerinden gerçekleştirdiği hac yolculuğunu *Tuhfetü'l-harameyn* adlı seyahatnamesinde oldukça sanatlı bir dille anlatır. Eser, Türk edebiyatında 19. yüzyıla kadar geleneği pek oluşmamış seyahatname türünün en önemli örneklerindedir. Hacı ve seyyid unvanlarına sahip bir aile içinde, büyük bir olasılıkla dede ve yakınlarının hac hatıralarını dinleyerek büyüyen Nâbî, çocukluğundan beri, gönlünde hacca gitme ve Hicaz'daki kutsal yerleri ziyaret etme arzusunu taşımıştır. Nâbî, Sultan IV. Mehmed ve Musahip Mustafa Paşa'yla dostluğu belli bir seviyeye ulaşınca içinde taşıdığı bu arzuyu onlara söyleyerek, onlardan yolculuk için izin ve yardım istemiştir. Sultan tarafından yardım gördüğü kesin olan Nâbî, eserinde bu yardımın boyutlarından bahsetmez. Nâbî, resmî hac kervanına katılarak yolculuğunu daha güvenli ve kısa yapmak yerine Kahire üzerinden daha tehlikeli ve uzun bir yolculuk yapar. Nâbî, eserinde bunun sebeplerinin neler olduğunu söylemez. Nâbî, seyahatnamesinde devletin kendisine yaptığı yardımlar içinde, yalnız IV. Mehmed'in dönemin Mısır valisine yazdığı mektuptan bahseder. Bu, Sultan tarafından ona, Urfa, Şam, Kudüs, Kahire, Mekke ve Medine'deki tarihî ve dinî bakımdan önemli yerleri ve Mısır hac kervanının adetlerini edebî bir üslûpla tasvir etme görevinin verildiği fikrini akla getirmektedir. Devletin kendi-

sine sağladığı imkânlarla Urfa, Şam ve Kahire'de, oradaki tarihî yerleri rahat rahat inceleyecek kadar kalan Nâbî, Mısır hac kervanına katılır ve kervanla Mekke'ye doğru, sonbahar sonu kış başında kendisine ilginç gelen bir yolculuk yapar. Hacı, söylenenlerin aksine, 1679'un Ocak ayında yapan Nâbî, üstü kapalı ifadelerine göre, Şam hac kervanına katılarak Medine'ye oradan da Şam'a dönmüştür. İstanbul'a döner dönmez de seyahatnamesini yazmaya başlamış olmalıdır. Nâbî'nin seyahatnamesi ve yolculuğu hakkında bazı temel bilgilerin verildiği bu yazıyı Nâbî'nin seyahatnamesini yazarken başvurduğu edebî kaynakların ne olduğunu anlatan ve seyahatnamenin kendi türü içindeki diğer eserlerle olan ilişkisini ele alan başka yazılarınız takip edecektir.

AÇIKLAMALAR

¹ Ayrıntılı bilgi için bak: Menderes Coşkun, 'Ottoman Pilgrimage Narratives and Nâbî's *Tuhfetü'l-harameyn*', The University of Durham 1999, basılmamış doktora tezi, s. 1-17; Menderes Coşkun, 'Ottoman Attitudes Towards Writing About the Pilgrimage Experience' yayıma hazır makale.

² Hacı kelimesinin Türkler arasındaki kullanım farklılıkları için bkz: Suraiya Faroqhi, 'Anatolian townsmen as pilgrims to Mecca: some evidence from the sixteenth and seventeenth centuries', Gilles Veinstein (ed.), *Süleyman le Magnifique et son temps* (Paris 1992), s. 309-326.

³ Fakat IV. Mehmed'e sunduğunu söylediği bu kaside, Bilkan tarafından yayımlanan *Nâbî Dîvânı'mâst* bulunmamaktadır. Yalnız, *Dîvân'da* (Bilkan, 1997: 534-35) Ka'be ve Medine'yi tasvir eden on ve dokuz beyitli İki tane gazelin olduğunu söylemeliyiz.

⁴ Evliya Çelebi hac yolculuğu esnasında gittiği şehirlerin idarecilerinden özellikle Kudüs valisi Harmuş Paşa ve Şam valisi San Hüseyin Paşa'dan yardım görmüştür.

⁵ Bilindiği gibi Abdurrahman Paşa, Nâbî'nin arkadaşıdır.

⁶ Yaklaşık yedi yıl önce 1082/1671'de başka bir Osmanlı seyyahı ve yazar Evliya Çelebi hacca giderken Mısır kervanına katılmaya niyet etmişti fakat Kudüs'teyken, o yıl kervanının mutad hareket gününden önce yola çıkacağını öğrenince kervana yetişemeyeceğini anlayıp Şam kervanına katılmaya karar vermişti.

⁷ Mehmed Râmi hacdan dönünce Nâbî'nin yerine Müsahip Mustafa Paşa'ya kethüda olur. Râmi daha sonraları 1147/1703'de vezir-i azam makamına kadar yükselir (Bkz. F. Babinger, *El2*, s. 999).

⁸ Karahan İslâm Ansiklopedisindeki 'Nâbî' maddesinde eserin bitiriliş yılı olarak hem 1093'ü hem de 1094'ü herhangi bir yorum yapmadan farklı paragraflarda söylemektedir.

⁹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 4939, 2862 and 4920.

¹⁰ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 4886/1

¹¹ Süleymaniye Ktp., Hacı Reşid Bey, no: 43

¹² The John Rylands Library of Manchester University, Türkîsh mss., no: 134, 45 varak (5b-50b), ketebe kaydı yok; Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Paşa, no: 400/1, 62 varak.

¹³ Cambridge University Library, Or. 598 (7), 85 varak, ketebe kaydı yok; Bak Edward. G. Browne, *Supplementary hand-list of the Muhammadan manuscripts: presented to the libraries of the University and colleges of Cambridge* (Cambridge: at the University Press, 1922), s. 47

¹⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., no: R 840, 67 varak, ketebe kaydı yok; Köprülü Ktp., Hacı Ahmed Paşa (H), no: 260, 53 varak, ketebe kaydı yok.

KAYNAKLAR

- AMBROS, E.G. 'Nâbî', *El²*, VII, 839
- ATALAR, Münir (1991), **Osmanlı Devletinde Surre-i Humayun ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- BABINGER, E, 'Mehmed Pasha Rami', *El²* VI, s. 999
- BIANCHI, M. (1825), **Itineraire de Constantinople a la Mecque**, Paris
- BROWNE, Edward. G. (1922), **Supplementary Handlist of the Muhammadan Manuscripts**: Presented to the Libraries of the University and Colleges of Cambridge, at the University Press, Cambridge
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), **Nâbî Dîvânı**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul
- BİLKAN, Ali Fuat (Ağustos 1995), 'Nâbî'nin sanat çevresi ve sanatçı dostları', **Yedi İklim** 65, 62-69
- COŞKUN, Menderes (1999), **Ottoman Pilgrimage Narratives and Nâbî's Tuhfetü'l-ha-remeyn**, The University of Durham, basılmamış doktora tezi
- CRAWFORD (1897), **Handlist of oriental manuscripts**, Abardeen
- EL MOUDDEN, Abderrahmane (1990), 'The ambivalence of rihla: community integration and self-definition in Moroccan travel accounts, 1300-1800', Eickelman, Dale F. and James Piscatori (eds.), **Müslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination**, Routledge, London, 69-83
- ERGÜN, Sadeddin Nüzhet, **Türk Şairleri**, 1. vol., İstanbul 1936
- ESİN, Emel (1963), **Mecca the Blessed Madinah the Radiant**, Paul Elek Productions Limited, Nowara
- EVLİYA ÇELEBİ (1935), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Anadolu, Suriye, Hicaz** (1671-1672), 9, Devlet Matbaası, İstanbul
- FAROQHI, Suraiya (1988), 'Ottoman documents concerning the hajj during the sixteenth and seventeenth centuries', in Abdel-jelil Temimi (ed.), **La vie Sociale Dans les Provinces Arabes à l'epoque Ottomane**, 3, Zaghouan, 151-64
- GIBB, E.J.W. (1904-5), **A History of Ottoman Poetry**, III-IV, Luzac & Co., London
- GUZELBEY, Cemil Cahit (1980), 'Gaziantep Şer'ri sicillerinde Nabi ile ilgili bir belge, bir gazel, bir tarih koşuğu', **Harran Dergisi**, 13, s. 13
- İPEKTEN, Halûk vd. (1988), **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı, Ankara
- KADRÎ [kütüphanenin kataloğu yazarın adını kaydetmemektedir], **Menâzilü't-tarîk ilâ Beyti'llâhi'l-atîk**, Millet Ktp., Tarih., no: 892, v. 59b
- KALKIŞIM, Muhsin (Nisan 1992), 'Nâbî'nin Tuhfetül-harameyni ve dil hususiyetleri', **İslâmî Edebiyat** 16, 13-15
- KAPLAN, Mahmut (1995), **Hayrîyye-i Nâbî** (inceleme-metin), AKM, Ankara;
- KARAHAN, Abdülkadir (1980), **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
- KARAHAN, Abdülkadir (1987), **Nâbî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara
- KARAHAN, Abdülkadir, 'Nâbî', **İA**, 9, 3-7
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1944), **Nâbî'nin Surnamesi**, İnkılap, İstanbul
- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, Cambridge University Library, Or. 598 (7), 85 varak, kelebe kaydı yok
- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 4886/1

- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 4939, 2862 ve 4920.
- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, Süleymaniye Ktp., Hacı Reşid Bey, no: 43
- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Paşa, no: 400/1, 62 varak.
- NÂBÎ, **Tuhfetü'l-harameyn**, the John Rylands Library of Manchester University, Türkçe yazmalar, no: 134, 45 varak (5b-50b), kelebe kaydı yok
- ROBISCHON, D. (1969), Osmânzâde Ahmed Tâ'ib, **Hadiqat ül-vüzerâ**, Freiburg
- PALA, İskender (1989), **Şair Nâbî: Hayriyye**, Bedir Yayınevi, İstanbul
- RIEU, Charles (1888), **Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum**, London SALİM, Mehmed Emîn (1315/1897), **Tezkire-i Salim**, İkdâm Matbaası, İstanbul SÜREYYA, Mehmed (1316/1898), **Sicil-i 'Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i 'Osmâniyye**, 4, Matba'a-i Amire, İstanbul TURAN, Selami (1994), **'Tuhfetü'l-harameyn (inceleme-metin)'**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi 1995
- ÜNÜ, Seyfettin (1996), **Şair Nâbî ve Hicaz Seyahatnamesi**, Timaş, İstanbul
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1951), **Osmanlı Tarihi**, İH, Türk Tarih Kurumu, Ankara

A CONTENT STUDY OF THE POET NÂBÎ'S *TUHFETÜ'L-HARAMEYN* WITH AN ANALYTICAL APPROACH

Dr. Menderes COŞKUN

Kırıkkale University

Faculty of Science and Art

ABSTRACT

Among the very limited number of travel narratives in Turkish literature, Nâbî's *Tuhfetü'l-harameyn* has a significant place. In this work Nâbî describes his pilgrimage journey of approximately one year in 1089-1090/1678-9. Nâbî journeyed from İstanbul to Cairo in a small special group including his friend Râmî Mehmed [Paşa]. He describes sites and buildings of historical, religious and social importance in Urfa, Damascus, Jerusalem, Cairo, Mecca and Medina. This article, first of all, focuses on factors leading Nâbî to make such a dangerous and arduous pilgrimage journey to Cairo, and then to compose the narrative. Then the journey, for the phases of which Nâbî generally gives no date, is described in a factual way with the help of clues in Nâbî's own remarks. At the end of the article, dates given by modern researchers for the composition of the narrative are discussed.

Key Words:

Nâbî, *Tuhfetü'l-harameyn*, Travel Narrative, Journey, Pilgrimage, Prose,
17th century, Ottoman Turkish Literature

**АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
«ТУХФЕТУЛЬ-ХАРАМЕЙН» ПОЭТА НАБИ**

Д-р Мендерес ДЖОШКУН
*Университет Кырыккале,
Факультет естественных и гуманитарных наук*

РЕЗЮМЕ

Среди немногочисленных описаний путешествий в турецкой литературе произведение «Тухфетуль-Харамейн» Наби занимает особенное место. В этом произведении Наби описывает свое паломничество в Мекку, длившееся один год в 1089-1090/1678-79-ом годах. Наби провел своё путешествие до Каира в составе отдельной, независимой группы, где среди путешественников был и Рами Мехмед (Паша). В дни своего пребывания в Урфе, Дамаске, Каире, Мекке и Медине Наби описывает в своем произведении исторические, религиозные и общественные здания и места. Вначале автор в этой статье останавливается на причинах паломничества Наби через Египет. Далее на основе некоторых ключевых моментах в высказываниях Наби, его приключения, которые он не датировал, преподносятся в конкретном плане. В заключение рассматривается достоверность различных дат завершения произведения.

Ключевые слова:

Наби, Тухфетуль-Харамейн, Путевые заметки, Путешествие, Паломничество, Проза, 17-й век, Древняя турецкая литература

